

О. П. Рудківський,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗІСТАВНОГО ВИВЧЕННЯ ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ ГЕРМАНСЬКИХ ТА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

У статті розглянуто проблему генези сучасного стану розвитку зіставної фонології, що дає змогу констатувати існування зіставної фонології як лінгвістичного напрямку, в якому простежуються специфічні аспекти дослідження, які мають свої цілі, завдання і методику.

Ключові слова: порівняльно-історичний, зіставний, контрастивний, структурно-типологічний, контенсивно-типологічний.

В статье рассмотрено проблему генезиса современного состояния развития сопоставительной фонологии что дает возможность констатировать существование сопоставительной фонологии как лингвистического направления, в котором прослеживаются специфические аспекты исследования, что имеют свои цели, задания и методику.

Ключевые слова: сравнительно-исторический, сопоставительный, контрастивный, структурно-типологический, контенсивно-типологический.

The paper considers the problem of the genesis of the modern state of comparative phonology that allows to establish the existence of comparative phonology as linguistic direction in which the specific aspects of the study are traced that have their own goals, tasks and methods.

Keywords: comparative-historical, comparative, contrastive, structural-typological, contensiv-typological.

Стаття присвячена генезі сучасної зіставної фонології, а саме зіставному вивченню внутрішніх законів розвитку і функціонування германських і слов'янських мов, і, як наслідок, **проблемі** виявлення спільних та специфічних рис фонологічних систем сучасних германських та слов'янських мов зіставлення мов, виходячи з поглядів провідних лінгвістів сучасності (1, 3, 4, 14, 17, 19). Отже, **актуальність** обраної теми визначається орієнтованістю досліджень на новітні студії порівняльної філології, а саме – на розкриття функціональних і структурних аспектів мовних (і мовленнєвих) фонологічних одиниць у германських і слов'янських мовах, недостатнім опрацюванням питань, пов'язаних із виявом типового для всіх зіставлюваних мов і національно-специфічного в реалізації їхнього фонемного складу, зумовлює необхідність усебічного розкриття особливостей функціонування системи фонем у сучасних німецькій, англійській та нідерландській мовах, установлення аломорфних й ізоморфних характеристик фонологічних систем досліджуваних германських мов порівняно з українською, російською та польською мовами і на цій основі прогнозування ймовірного розвитку фонологічних систем зіставлюваних мов у подальшому. **Завданням** цієї студії є визначення релевантних із погляду зіставного мовознавства параметрів порівняльної фонології.

Виходячи з цілей і методів вивчення мов, мовознавство підрозділяється на зіставне та порівняльно-історичне (ПІМ). ПІМ, у рамках якого виникла компаративістика в класичній формі (або історична форма порівняння мов), вивчає мови в діяхронічному аспекті. Предмет дослідження компаративістики – генетично споріднені мови. Контрастивна ж лінгвістика (КЛ) вивчає контрасти між рідною та іноземною мовами. Що стосується основи для порівняння, то компаративістика базується на ідентичності походження мов. В контрастивній лінгвістиці в якості основи для порівняння (*tertium comparationis*) виступає рідна (первинна) мова.

У синхронному плані часто протиставляються КЛ і лінгвістична типологія (ЛТ). Протиставлення має місце на основі того факту, що КЛ дає матеріал для ЛТ, тоді як ЛТ надає КЛ засоби пояснення відповідних сходжень та розбіжностей. У деяких теоріях поняття КЛ звужується і тоді вона протиставляється іншим формам зіставлення мов, таким як характерологія й конфронтативна лінгвістика.

Термін *зіставне мовознавство* в лінгвістичних працях уживається в різних значеннях. Часто його тлумачать як комплекс лінгвістичних дисциплін, які використовують зіставлення. У такому випадку до зіставного мовознавства відносять порівняльно-історичне, ареальне, типологічне мовознавство, перекладознавство і зіставне мовознавство у вузькому розумінні. Російський мовознавець В. Б. Касевич пропонує два рішення щодо вживання цього терміна: вважати термін *зіставне мовознавство* загальним позначенням для названих вище та ще деяких галузей лінгвістики або звужити це поняття, ототожнивши його з контрастивною лінгвістикою. Українському мовознавцю Кочергану М.П. доцільнішим видається всі науки, що ґрунтуються на порівнянні мов, називати порівняльним мовознавством, а термін *зіставне мовознавство* використовувати для позначення лінгвістичної науки, що вивчає спільне та відмінне у мовах. Саме така тенденція превалує в сучасній лінгвістичній літературі: терміни *зіставне мовознавство* і *контрастивна лінгвістика* вживаються як синоніми [6, с. 7].

Г. Хельбіг, звужуючи поняття КЛ, протиставляє її конфронтативній лінгвістиці. Г. Хельбіг вважає, що конфронтативна лінгвістика має більш теоретичну орієнтацію й вивчає як подібності, так і відмінності між мовами, тоді як КЛ має більш практичну спрямованість і займається переважно відмінностями між мовами. Однак проводити різницю між «конфронтативним» і «контрастивним» мовознавством немає підстав, так як обидва підходи користуються одними й тими ж методами дослідження, і вся справа тут у тому, що враховується в першу чергу при використанні результатів дослідження [12, с. 93].

Згідно з В. Д. Аракінін, характер зіставлення одиниць має передбачає порівняльний розгляд систем мов у цілому та їхніх окремих мікросистем зокрема. Зіставлення такого роду стосується лише найбільш загальних рис структури мов у їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. Отже, не можуть бути проігноровані такі важливі аспекти порівняння та аналізу, як системний підхід до розгляду мовного матеріалу, опора на змістовну сторону зіставлюваних категорій, облік функціональних особливостей порівнюваних одиниць. Для цього використовується комплекс відповідних критеріїв: формальних, змістовних, функціональних [1, с. 37].

У наш час артикуляторною, акустичною та аудиторною інтерпретацією звуків у мовленні займається фонетика, фонологія ж описує парадигматично-синтагматичні відношення між звуками як мовними одиницями, дає характеристику їхньому функціонуванню [22, с. 107]. Завданням зіставної фонології є встановлення типового й специфічного в фонологічних системах генетично споріднених та віддалено споріднених мов. У нашому дослідженні зацентровано увагу на зіставному аналізі німецької, англійської, нідерландської, української, російської та польської мов.

Якщо розглядати структурно-функціональні питання становлення зіставної фонології, то, насамперед, варто згадати вчення про структуралізм. За уявленнями Ф. де Соссюра, мова являє собою систему знаків (символів), що мають дві осно-

вні характеристики: форму й значення. Звук є символом з певною формою, відмінною для кожного із звуків, та виражає певну значущість, тобто здатність вказувати на відмінність у значенні слів, наприклад дзвінкість і глухість приголосних. Структуралісти [18] разом із представниками Празької фонологічної школи [17] дотримувалися думки, що якщо звуки виконують смислорозрізнавальну функцію, то в теорії структуралізму вони називаються фонемами. Останні можуть мати декілька вимовних варіантів (алофонів), що знаходяться в відношеннях додаткової дистрибуції (*komplementäre Distribution, complementary distribution*), обумовленій законами фонотактики. Наприклад, твердий [l] – «deal» та м'який [l̥] – «sleep» алофони англійської ліквідної приголосної фонемі /l/ розрізняють слова за смислом, їх поява спричинена позиційно – перший варіант вживається в англійській мові перед голосним переднього ряду [i], а другий – після голосних заднього ряду [u, a, o].

Р. Якобсон запропонував вважати, що не власне фонемі, а їх ознаки виконують смислорозрізнавальну функцію [19, с. 253]. Зокрема, розрізнення за глухістю/ дзвінкістю притаманне не лише слов'янським мовам, а й германським.

Важливим висновком структуралістів Празької школи було положення про те, що фонема – це пучок диференційних ознак. Фонемі можуть протиставлятися не лише за дзвінкістю/глухістю, як то змінні приголосні [t] – [d], а й за способом творення [d] – [s]. У такому розумінні звуки є фонемами лише в опозиції [17; 18].

Р. Якобсон уперше сформулював гіпотезу про те, що існує чітко обмежена кількість універсальних диференційних ознак, які виступають смислорозрізнавальними в різних мовах світу. Доповнення списку таких ознак належить до одного з основних завдань сучасної фонології.

Іншим важливим положенням структуралізму була гіпотеза про бінарність диференційних ознак. Кожна ознака може мати лише два значення – плюс і мінус, наприклад фонема /d/ характеризується наявністю дзвінкості [+дзвінкий], а змінений [t] – наявністю значення [-дзвінкий]. При цьому будь-яка градація тієї чи іншої ознаки виключено [19, с. 239].

Саме на такому підході – синтезі ідей минулого й сучасності – формується концепція нашого дослідження, фонологічні підвалини якого розглянемо далі.

Аналізуючи міждисциплінарні витоки зіставної фонології, можна виділити декілька аспектів таких відношень. Останнім часом постала низка суміжних із лінгвістикою наук, кожна з яких має в центрі своєї уваги *людину, мову і ширше – культуру*. На цьому ґрунті у мовознавстві оформлюються нові напрями (наприклад біолінгвістика). Показово, що результати, отримані в суміжних галузях, насамперед у ономактопоезиці, звукосимволізмі, при їх відповідній інтерпретації є необхідною частиною зіставного фонологічного описування. Для зіставної фонології важливими є приховані за мовним знаком у національно зумовлені чинники, що визначають специфіку фонологічної системи відповідної мови.

Від зазначених вище мовознавчих дисциплін, особливо від контрастивної лінгвістики, зіставна фонологія успадкувала низку проблем, шляхи розв'язання яких також представлені у нашій статті. У зв'язку з цим коротко розглянемо міждисциплінарні витоки зіставної фонології.

Кореляція *зіставна фонологія ↔ загальна фонологія*. Зіставна фонологія сформувалася в межах загальної фонології, тому зв'язок цих двох мовознавчих дисциплін є найтіснішим. Наголосимо, що загальна фонологія – комплексна галузь наукового знання про найменші смислорозрізнавальні одиниці мови.

Теоретична й методологічна база загальної фонології перебуває ще на стадії становлення [4; 10; 15]. У Росії було започатковано теорію загальної фонології науковцями, які представляють щонайменше чотири фонологічні школи: Московську [14; 7; 13], Ленінградську [5], Казанську (Бодуен де Куртене) і Празьку лінгвістичний кружок [17; 9]. Потрібно додати, що в сучасній Україні можна спостерігати поступове становлення Київської фонологічної школи (див. праці [2; 8; 16]).

Отже, невизначеність у формулюванні статусу окремих фонем, відмінності інтерпретації фонем у слабкій позиції стали причиною того, що досі немає єдиної думки науковців щодо зазначених вище проблем.

Кореляція *зіставна фонологія ↔ зіставна лінгвістика*. Роботи В. Д. Аракіна вважаються одними з перших ґрунтовних досліджень, які спрямовані на виявлення типового і специфічного того чи іншого фонологічного або іншомовного явища.

Учений репрезентував важливий фонологічний матеріал, детально проаналізувавши фонологічні системи англійської й російської мов, що дозволило йому визначити спільні й відмінні риси у фонологічних системах обох мов, виокремивши при цьому тотожні фонологічні відношення, які базуються на схожості фонемного складу й опозиційних відношень, та безеквівалентні фонологічні відношення, в яких тотожність практично відсутня. Е.-М. Крех, У. Гіршфельд та їхні послідовники вперше в лінгвістиці зробили рішучі кроки у формуванні засад структурно-типологічного аналізу фонологічних систем сучасних германських та слов'янських мов. Вони подали детальну характеристику фонологічних універсалій, виділивши їх види [20; 21].

Слід зазначити, що вагомий внесок у теорію і практику зіставного вивчення германських мов зроблений Ленінградською школою, представники якої працювали над виявленням універсальних ознак фонем у російській мові [3].

У німецьких мовознавчих колах більш уживаним є термін контрастивна лінгвістика як синонім: «Контрастивна лінгвістика в першу чергу встановлює мовні універсалії та збіги на усіх мовних рівнях. Інколи мова йшла також про контрастивну лінгвістику. Перша займається як із відмінностями, так і з подібностями у рідній та іноземній мовах. Для контрастивної лінгвістики при такому розгляді важливими є лише відмінності між мовними системами. Концентрування лише на відмінностях між рідною та іноземною мовою можна встановити лише на початковому етапі контрастивної лінгвістики» [11, с. 212].

Отже, сучасний стан розвитку науки про мову дає змогу констатувати існування зіставної фонології як лінгвістичного напрямку, в якому простежуються специфічні аспекти дослідження, наприклад, порівняльно-історичний, зіставний, контрастивний, структурно-типологічний, контенсивно-типологічний, які мають свої цілі, завдання і методику.

Література:

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков : Учеб. пособие / В. Д. Аракин. – 3-е изд. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2005. – 232 с.
2. Бондаренко Е. С. Вимовна норма та її територіальні різновиди / Е. С. Бондаренко, О. С. Стеріополо // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 27–32.
3. Бондарко Л. В. Структура слога и характеристика фонем / Л. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С. 34–46.
4. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Лев Рафаилович Зиндер. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1979.
5. Зиндер Л. Р. Теоретический курс фонетики современного немецкого языка / Л. Р. Зиндер. – М. : ACADEMIA, 2003. – 158 с.
6. Кочерган М. П. Основы зіставного мовознавства : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 424 с.
7. Кузнецов П. С. Об основных положениях фонологии / П. С. Кузнецов // Реформатский А. А. Из истории отечественной фонологии. Очерк. Хрестоматия. – М. : Наука, 1970. – С. 470–480.

8. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних у сучасному німецькому мовленні (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови – німецька» / Т. М. Кузьменко. – Київ : КНЛУ, 2006. – 20 с.
9. Курилович Е. Заметки о группах согласных в польском языке / Е. Курилович // Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М. : Изд-во иностранной лит-ры, 1962. – С. 307–324.
10. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Э. А. Макаев. – М. : Наука, 1977. – 221 с.
11. Мізін К. І. Проблема пошуку tertium comparationis при лінгвокультурологічному дослідженні системи усталених порівнянь / К. І. Мізін // Studia linguistica : зб. наук. праць. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. – Вип. 3. – С. 210–218.
12. Мізін К. І. Принципи зіставлення фразеологічних систем / К. І. Мізін // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей / відп. ред. Корольова А.В. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 10. – С. 89–94.
13. Потапова Р. К. О «типах» примыкания в германских языках // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. К 100-летию со дня рождения Л. В.Щербы. – Л. : Наука, Ленингр. отделение, 1981. – С. 200–207.
14. Реформатский А. А. Фонологические заметки // Вопросы языкознания. – 1957. – № 2. – С.101–102.
15. Солнцев В. М. Лингвистическая типология и общая теория типологии / В.М. Солнцев // Лингвистическая типология. – М. : Наука, 1985. – С. 3–5.
16. Стеріополо О. І. Фонетична варіативність німецьких, українських та російських голосних у спонтанному мовленні (1 ч.) / О. І. Стеріополо // Germanistik in der Ukraine. – Jh.1. – 2007. – Kiew. – С. 49–63.
17. Трубецкой Н. С. Об одной особенности западнославянских языков / Н. С. Трубецкой // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 62–64.
18. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 372 с.
19. Якобсон Р. Фонология и ее отношение к фонетике / Р. Якобсон, М. Хале // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностранной лит-ры, 1962. – Вип. 2. – С. 231–278.
20. Krech E.-M. Die halleische Forschung zur deutschen Standardausssprache / Eva-Maria Krech // Beiträge zur deutschen Standardausssprache Bericht von der 16. Sprechwissenschaftlichen Fachtagung am 15. und 16. Oktober 1994 an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg zum Gedenken an Hans Krech. Hanau und Halle : Verlag Werner Dausien, 1996. – S. 27–40.
21. Phonetik international : von Afrikaans bis Zulu ; kontrastive Studien für Deutsch als Fremdsprache / Ursula Hirschfeld (Hrsg.). – Waldsteinberg : Popp, 2003. – 846 S.
22. Steriopolo O. I. Theoretische Grundlagen der deutschen Phonetik / Olena Iwaniwna Steriopolo. – Winnys'a, 2004. – 320 S.

УДК 811.133.1'42:82-3(045)

Р. І. Савчук,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

НАРАТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ: ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

У пропонуваній статті розглянуто поняття наративної ідентичності письменника з позицій модерністського художнього текстотворення. Окреслено й проаналізовано найважливіші наративні прийоми й тактики конструювання авторського «я» при творенні сюрреалістської оповідної реальності. Основна увага зосереджена на розкритті особливостей застосування наративного прийому монтажу в наративній манері французького письменника Андре Бретона.

Ключові слова: ідентичність, наративна ідентичність, модерністське текстотворення, сюрреалістська оповідна реальність.

In the present article the concept of author narrative identity is examined from the point of view of modernist text forming. The most important narrative techniques and narrative tactics of author self-construction in surrealist narrative reality have been singled out and analyzed. The main attention is focused on the revealing of peculiarities of the narrative technique of montage in the narrative style of French author Andre Breton.

Ключевые слова: идентичность, нарративная идентичность, модернистское текстотворение, сюрреалистская повествовательная реальность.

The present paper has outlined the concept of author narrative identity from the point of view of modernist text forming. The most important narrative techniques and narrative tactics of author self-construction in surrealist narrative reality creation have been singled out and analyzed. The main attention is focused on the revealing of peculiarities of the narrative technique of montage in the narrative style of French author Andre Breton.

Key words: identity, narrative identity, modernist text forming, surrealist narrative reality.

Постановка наукової проблеми та її значення. У наративно-поетологічних студіях останніх років все більшої актуальності набуває питання спроможності художнього наративу ідентифікувати особу, розкривати не лише оповідну чи персонажну ідентичності, але й уможливити осягнення глибинної авторської самості. Проблема пошуку засобів і способів конструювання та вираження власного «я» в усьому просторі художнього твору вирішувалась по-різному [7, с. 73], залежно від філософсько-естетичних або культурологічних доміант тієї чи іншої епохи.

Саме тому стверджується, що сучасне трактування поняття ідентичності викристалізувалося через генезу розуміння останнього як тотожності (теорія Аристотеля), результату пізнання Бога (вчення Августина), точкової самості у Дж. Локка, пошуку рівноваги людської природи в одвічному гойданні у філософській концепції М. Монтеня і т.п. (див. [6]).

Для літературного процесу ХХ століття властивим є поглиблення психологізму оповіді. Поворот вектора художньої еволюції в бік суб'єктивізації дискурсу [3, с. 388] спричинив модифікацію та появу нових скомплікованих конфігурацій традиційних й новітніх наративних форм і практик у художній манері письменників.

У добу модернізму процес творчості стає процесом самоусвідомлення, а вигадані герої – засобом для опосередкованого самовиразу [10, с. 64]. Через індивідуалізацію подій та/чи дій і суб'єктивізацію оповіді про них вибудовується часткове або повне перенесення останніх у внутрішню, психологічну й аксіологічну площину наративного суб'єкта.

Актуальність нашої статті пояснюємо чималим інтересом у вітчизняних і зарубіжних, зокрема французьких, лінгвопоетологічних розвідках до дослідження способів і особливостей прояву свідомості автора в художньому тексті, що, в